

В.А. ПАРХОМЕНКО

ПЕРЕДУМОВИ ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У 1918 РОЦІ В ІСТОРИКО-МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

На підставі спогадів сучасників аналізується діяльність західноукраїнського політикуму в роки Першої світової війни, яка передувала створенню Української Національної Ради та Листопадового повстання 1918 р.

Ключові слова: *мемуарна література, Галичина, Головна Українська Рада, Січові стрільці*

Одним із найважливіших джерел до вивчення подій Української революції, зокрема визвольного руху в Галичині, є спогади сучасників тих буремних років. Мемуаристиці національно-культурного руху Західної України II пол. XIX – поч. XX ст. присвячена стаття дослідниці Л.Шологон [1]. Метою даної публікації є аналіз опублікованих мемуарних праць, в яких розкрито політичну боротьбу в Галичині 1914-1918 рр. та передумови Листопадового антипольського повстання.

Джерельною базою стали спогади, як політичних діячів з Галичини (К.Левицький, М.Лозинський, Л.Цегельський), так із Наддніпрянської України (Д.Дорошенко, В.Винниченко, М.Галаган), представників Січового стрілецтва, в'язнів концтабору Галергоф та інші.

Розгляд історії визвольних змагань в Західній Україні більшість мемуаристів розпочинають з Першої світової війни. Адже саме з початком цього світового військового катаклізму і розпочалися ті процеси, що призвели до можливості отримання українцями власної державності. Протистояння двох військово-політичних блоків: Антанти (Англія, Франція, Російська імперія) і Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина та Болгарія), метою якого була боротьба за гегемонію в Європі та світі, не могло завершитися банальними територіальними поступками та мінімальними контрибуціями. На терени історії було покладено всі ресурси світових імперій, більшість з яких були самі по собі досить нестабільними. Надмірне напруження зусиль неодмінно мало призвести до послаблення внутрішньополітичного ладу учасників війни, і це дійсно відбулося, передусім з багатонаціональними країнами. Франція, Англія та Німеччина, більшість колоній яких розташовувалися за межами Європи, в самих метрополіях зуміли зберегти внутрішню єдність, на відміну від Австро-Угорщини та Росії. Дві останні ще і до війни переживали соціальні та національні катаклізми; мали у своєму складі ті етнічні регіони, котрі досягли достатнього рівня національної свідомості, щоб проголосити про власні державницькі інтереси.

Особливо гострою ця проблема стала саме для Австро-Угорщини, де на відміну від Росії більшої актуальності мало саме національне, а не соціально-політичне питання. Наявність у складі імперії таких великих націй як угорці, чехи, поляки, котрі мали власні, і головне досить потужні державницькі традиції спричинила розгортання боротьби за незалежність ще до поразки монархії Габсбургів. Спроби австрійського уряду врятувати державу шляхом її перетворення на федерацію були запізними, і вже не могли призупинити розпад країни. Всі значні етнічні групи імперії, в тому числі і українці взяли курс на створення власної державності.

Однак більшість мемуаристів відкидають припущення, що початком українського визвольного руху в Галичині є 1 листопада 1918 р., коли українські військовики захопили владу у Львові [2, с.15]. На їх думку, початком цих змагань потрібно вважати події, котрі передували самій війні. Адже ще влітку 1913 р. на з'їзді українського студентства було прийнято резолюцію про потребу використання європейського військового конфлікту, що був неминучим для подальшого визволення України [3, с.13]. Саме студентська молодь виявилася тією

активною групою, яка з притаманним юності ідеалізмом і максималізмом відразу взяла курс на створення соборної української держави. Значна частина активістів українського студентства в свій час пройшла ідейну підготовку в українських просвітницьких та військово-спортивних організаціях «Січ» та «Сокіл», що виникли в Галичині ще наприкінці XIX – на початку XX ст., і відповідно вбачали своїм завданням практичне здійснення ідеї української державності. Так, 3 грудня 1917 р. загальні збори студентського товариства «Січ» у Відні ухвалили заяву, в якій наголошувалося, що єдиною владою для всіх українців є Українська Центральна Рада. Ця заява була поміщена у львівській українській пресі і збентежила суспільство, адже в ній вперше публічно було проголошено про потребу відходу від співпраці з австрійцями (а ця тактика була панівною ще з 1848 р.) і налагодження співробітництва з УНР. Однак досить швидко ця стаття була конфіскована австрійською цензурою [3, с.23].

В подальшому ідеї здобуття власної державності поширилися і на інші соціальні верстви, і передусім військових з числа Січових стрільців – українського підрозділу створеного у складі австро-угорської армії. Саме їх більшість мемуаристів вважають найбільш національно свідомою частиною тогочасного українського загалу Галичини.

Зокрема про високий патріотичний дух українських військових пише у своїх спогадах представник австрійської правлячої династії Габсбургів Вільгельм, який під час війни командував ескадромом 13-го полку уланів, що рекрутувався переважно з українців Золочівського повіту (сучасна Львівська область), і в подальшому увійшов у історію під українським псевдонімом Василь Вишиваний [4]. Однак за свідченням того ж самого автора, українська національна свідомість була максимально прихованою, адже уряд вважав всіх українців політично підозрілими. Варто зазначити, що наявність такого покровителя, як В.Габсбург, котрий сам захоплювався українською мовою та культурою, допомагала українським військовим уникнути надмірних переслідувань з боку жандармерії, і особливо офіцерів-поляків. Про високий ідейний рівень Січових стрільців згадує у своїх мемуарах також один з організаторів цього підрозділу С. Шухевич [5, с.242]. Автор спогадів вказує, що сама війна значною мірою сприяла зростанню національної свідомості військових галичан. Навіть відсутність українців-офіцерів не завадила цьому процесу, адже стрільці пройшли підготовку в організаціях «Січ» та «Сокіл», і саме вони поширювали національну ідею серед інших [5, с.247]. Про бойовий шлях стрільців в роки війни залишалась значна мемуаристика, як приклад можна навести спогади В.Дзіковського та Д.Вітовського [6, 7, 21]. Про подальшу участь офіцерського складу стрілецтва у визвольних змаганнях розповідається у ґрунтовній праці сучасного дослідника Української революції, військового історика Я.Тинченка [8].

Однак не лише частина простих українських солдатів була проникнута ідеями національної свідомості. Та невеличка група етнічних українців, що змогла досягнути офіцерського звання також мала власні національно-державницькі амбіції. Про це свідчить наведений у мемуарах М.Лозинського факт, що 31 травня 1917 р. у Відні відбулася таємна нарада гуртка молодих офіцерів австрійської армії з метою створення організації, яка мала б відірвати Галичину і Буковину від Австрії і приєднати її до Великої України (котра на той момент вже створила свій представницький орган – Центральну Раду і де розпочалася робота по проголошенню автономії). На зібранні було заплановано проведення пропаганди серед солдатів-українців з метою забезпечення цієї майбутньої організації свідомою збройною силою. Але ця організація так і не вийшла з початкової стадії і саморозпустилася [3, с.23].

Питанню захисту українських інтересів з можливим набуттям Україною власної державності приділяли увагу не лише студенти та військові, а й політики – тобто ті люди, що мали очолювати цей процес. Взагалі, на початок Першої світової війни український політичний істеблішмент Галичини складався з двох частин: з одного боку - українські депутати австрійського парламенту та діячі українських партій; з іншого – політичні емігранти зі Східної України: А.Жук, Д.Донцов, М.Залізняк, М.Меленевський, О.Скоропис-Йолтуховський та інші, які ще 4 серпня 1914 р. утворили проавстрійську організацію – Союз визволення України (СВУ). Варто сказати, що кожна з груп мала і власне бачення майбутнього України. Якщо СВУ головний акцент робив на наданні незалежності тим українським землям, які відторгне від Росії

німецька та австрійська армії, то програма місцевих політиків була більш прагматичною, а саме створення автономного королівства Галичини і Володимирії в союзі Австрійської монархії [9,с.75]. Про що й вказано у маніфесті 3 серпня 1914 року Головної Української Ради (ГУР) створеної із представників політичних партій Галичини. Однак дії обох цих груп щодо практичного впровадження своїх програм, особливо на початковому етапі війни реальних успіхів не мали.

На початку війни в умовах наступу російських військ, австрійська влада при підтримці місцевої польської адміністрації розпочала репресії проти галицьких українців, звинувачуючи їх у зраді та «русофільстві». Так, майбутній міністр гетьманського уряду Д.Дорошенко у спогадах свідчить, що Михайло Грушевський який повернувся з Галичини до Києва, до свого заслання ще встиг виступити на зборах Товариства українських поступовців і розповів про масові арешти галичан у Львові в перші дні війни [10, с.34-36].

«Визволення Галичини». Російська пропагандистська листівка 1914 року. Схожий сюжет повториться на листівках СРСР у 1939 р. (із колекції автора)

У серпні 1914 року австрійські війська, що відступали, влаштували розправу над населенням Галичини. Мартиролог жертв цих репресій великий. Так, у серпні страчено за даними по Городоцькому повіту Львівщини: у Городку – 14 мешканців, у м. Каменоброді – 44 особи, поблизу с. Подавиче – 60 селян, у с. Зушицях – 16 селян [26, с.42-44]. 15 вересня угорські солдати розправилися із 44 «зрадниками» галичанами у Перемишлі [26, с.108]. Причому

каральні акції здійснювалися не на ворожій території, а проти підданих імперії Габсбургів. Не дивно, що частина галичан зустріла росіян, як визволителів. Тисячі «неблагонадійних» українців, у тому числі і представники уніатського духовенства, були також відправлені до концентраційних таборів. Символом репресій австро-угорської влади став сумнозвісний табір Талергоф, куди вже на початку вересня 1914 року прибула перша партія в'язнів. Про перебування у цьому таборі є доволі значна мемуарна література, як приклад можна навести спогади, які залишили нам сучасники тих трагічних подій [11, 22, 24]. А також свідчення українських в'язнів, вміщених у двох із 4-х випусків «Талергофського альманаху»[25].

В Російській імперії українські ліберали та соціалісти заявили про підтримку царського уряду в цій війні. Як писав у своїй мемуарній праці В.Винниченко, були сподівання, що грім перемоги «зм'ягчить круте серце царизму аж до степені народоправства, до парламентаризму й до волі націй»[20, с.39].

Восени 1914 року Галичина була зайнята російською армією. У відозвах до поляків та українців верховний головнокомандувач великий князь Микола Миколайович запевняв про захист та національне відродження слов'янських народів пригнічених Габсбургами [12, с.318-320].

На завойованих територіях створено військово-генерал-губернаторство на чолі з генералом Г.Бобринським, одним із завдань якого була боротьба з «мазепинством». Політику царської адміністрації підтримала проросійська частина галицького політикуму – «москвофіли» (Ю. Яворський, В. Дудкевич та ін.). Заради об'єктивності, слід зазначити, що частина галицьких українців, переважно з селянства, на відміну від поляків та євреїв прихильно поставилась до приходу російських військ. Так, за свідченнями архієпископа Волинського Євлогія десятки тисяч галичан побоюючись помсти з боку австрійців, перетворилися на біженців і у 1915 році пішли на схід з відступаючою російською армією [19, с.248-251].

Проте і російська адміністрація відразу теж розпочала переслідувати українців, звинувачуючи їх вже у «австрофільстві». Мемуарні свідчення підтверджуються архівними джерелами. Наприклад, за даними наведеними російською дослідницею О.Кузьменко, станом на 1 жовтня 1915 р. тільки в Єнісейській губернії перебувало 412 депортованих галичан [27,с.95]. Про арешти, закриття «Просвіт», заборону української періодики, заслання вглиб Росії залишили спогади як галичани [13, 14], так і наддніпрянські українці. Зокрема громадський діяч, військовослужбовець російської армії М.Галаган, згадував, що коли у Львові солдати спалювали книги із української книгарні, це викликало обурення прапорщиків із Полтавської та Чернігівської губерній. Такі дії царської адміністрації змушували українців згадати про свою національну приналежність [15,с.160]. З часом це проявиться у 1917 році, коли в російській армії розпочнеться «українізація» цілих дивізій.

Лідер російської ліберальної опозиції П.Мілюков про брутальну політику в Галичині російської адміністрації теж свідчив у своїх мемуарах [16, с.166]. Представники уніатського духовенства залишили спогади про примусове переведення за наказом архієпископа Волинського Євлогія їх парафій у православ'я [17, 18, 23]. В свою чергу Євлогій у мемуарах писав, що після Брусилівського наступу 1916 р. у звільнених повітах Волині виявилось, що православні храми Луцька, Дубна, Почаївської лаври були осквернені та розграбовані австрійцями [19, с.252-255]. Отже українці розподілені кордонами ворогуючих імперій, опинилися між «двох вогнів», і змушені були поповнювати лави армій ворогуючих династій – Габсбургів та Романових. Близько 250 тисяч українців служило у австро-угорському війську, і біля 3,5 млн. у російському [28,с.240].

В умовах війни спроби галицьких політиків та інтелігенції підняти в австрійському парламенті питання навіть про автономію України, не кажучи вже про незалежність, часто наштовхувалося на значний опір більш організованих та впливових поляків, котрі вбачали в Галичині виключно частину майбутньої незалежної Польщі. В свою чергу намагання членів ГУР та СВУ знайти порозуміння у Відні наштовхувалося на однозначну відповідь про непереконаність уряду Габсбургів у щирості та відданості українського суспільства. Причиною такого ставлення до українців мемуаристи однозначно називають діяльність польських

політиків, яким австрійський уряд довіряв значно більше. Така пропольська орієнтація австрійського уряду не зникла навіть після офіційного визнання ним Української держави у 1918 р., на що вказує у своїй автобіографії В.Габсбург [4].

Однак потреба протистояти польській агітації змусила українців продовжити процес захисту національної самоідентичності і відстоювання ідей державності. З метою недопущення повної передачі українців під польський контроль, замість ГУР 5 травня 1915 р. було створено Загальну Українську Раду, до складу якої увійшли представники всіх політичних партій Галичини та Буковини і делегати від Союзу визволення України. Програму дій цієї організації вмістив у своїх мемуарах М.Лозинський. Він, зокрема зазначає, що програма мала дві частини: 1) для українських земель Росії, які будуть звільнені за допомогою Австро-Угорщини та Німеччини вони домагалися державної самостійності, 2) для земель, що входять до складу Австро-Угорщини – з'єднання в окремих, автономний український край [3, с.18].

Особливий пік діяльності Загальної Української Ради припав на 1916 рік, коли вона висунула на обговорення австрійського уряду свій проект політичного майбутнього українців. Апеляція до імператора та спроби протиставлення вірних австрійському престолу українців неблагонадійним полякам не дала реального результату – своїм указом від 4 листопада 1916 року імператор Франц-Йосиф I фактично відкинув всі проекти створення українського автономного краю під австрійською зверхністю. Територія Галичини мала увійти до новоствореної Польської держави, разом з тими українськими землями, що будуть завойовані у Росії. Українці ж мають лише сподіватися на певну автономію у складі Польщі. Після такої поразки Загальна Українська Рада розпалася, адже більшість партій відкликали з неї своїх представників [3, с.20].

Сам по собі документ 4 листопада 1916 р. що передбачав після завершення війни створення самостійної Польської держави до складу якої і мали увійти землі Східної Галичини, став серйозним ударом по проавстрійських настроях української верхівки. У своїх мемуарах К. Левицький дає досить промовисту оцінку цій ситуації, вказуючи що Австрія на патріотизм галицьких українців відповіла репресіями, інтернуванням, реквізиціями, і нарешті - мала віддати їх полякам, фактично засудивши на національну смерть. Відповідь на цей документ оголосила 7 листопада 1916 року українська група в парламенті. Депутати одноголосно заявили, що «Українська нація не визнає ніколи відокремлення Галичини під польським пануванням та ніколи не зречеться права самоуправи її національної території і створення окремого краю в рамках Австрії»[9, с.69]. Варто зазначити, що ця відозва найкраще демонструє позицію тогочасної західноукраїнської політичної еліти. Не зважаючи на образи і відкрите ігнорування імператором Францем-Йосифом їх позиції, вони навіть не намагалися радикалізувати свою програму, продовжили політику вірності династії та австрійській державі, сподіваючись на зміну позиції Відня.

Підстави для такого сподівання були. Адже в цілому, відношення представників австрійської еліти до українців не було таким однозначним, про що засвідчує у своїх мемуарах Вільгельм Габсбург, котрий особисто був знайомий з багатьма тогочасними політиками. Зокрема він наголошує, що в основі пропольської орієнтації були особисті уподобання імператора Франца-Йосифа I. Значно більш прихильно ставився до українців вбитий у Сараєво Франц-Фердинанд, і спадкоємець престолу Карл I. Однак останній, навіть після свого приходу до влади у листопаді 1916 р. не наважився на поділ Галичини на польську та українську частини, хоча вже підготував проект цього наказу. Як зазначає автор спогадів, Карл просто не хотів скандалів у парламенті, які неодмінно б влаштували польські депутати [4].

В подальшому, в умовах поразки Австро-Угорської монархії та загострення польсько-українського протистояння, галицькі політики спромоглися консолідувати свої зусилля, утворивши 19 жовтня 1918 року представницький орган - Українську Національну Раду, яка взяла курс на проголошення незалежності Східної Галичини. Цим подіям автором статті присвячена окрема публікація [29].

Список використаних джерел та літератури:

1. Шологон Л. Національно-культурний рух українців Галичини (1848-1914 рр.): спогади очевидців та учасників подій / Лілія Шологон // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2010. – Ч.17. – С.123-131.
2. Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р. / Лонгин Цегельський. – Львів: Свічадо, 2003. – 336 с.
3. Лозинський М. Галичина в роках 1918-1920. / Михайло Лозинський. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1922. – 228 с.
4. Габсбург В. Автобіографія./ Вільгельм Габсбург – [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.rulit.net/tag/biography-memoirs/avtobiografiya-get-192070.html>
5. Шухевич С. Моє життя .Спогади. / С.Шухевич. –Лондон: Українська видавнича спілка, 1991. – 619 с.
6. Дзіковський В. Коло Потур (13.VIII. – 30. IX. 1916 р.) Спомини учасника / Василь Дзіковський . – Відень: Бібліотека Центральної Управи У.С.С., 1917. – Ч.3. – 32 с.
7. Дзіковський В. Семиковецькі бої. (Воєнні описи й спомини) / Василь Дзіковський // Світ. – Львів. – 1918. - № 1. – С. 7-9; № 2. – С.21-24; № 3. – С.42-44.
8. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917-1921 роки / Ярослав Тинченко. – К.: Тиражувальний центр УРП, 1995. – 258 с.
9. Левицький К. Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів / Кость Левицький. – Львів: Червона Калина, 1931. – 152 с.
10. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. -632 с.
11. Федоричка І. Талергоф або русько-українська Голгофта...Опис мук і страждань галицько-українського народу під германським ярмом в часі всесвітньої війни на заслання в Талергофі 1914-1917 р. рукою мученика й очевидця / Іван Федоричка. – Коломия, 1923. – 71 с.
12. История Великой войны / под редакцией А.Шеманского. – М.: Издание т-ва Н. Васильева, 1915. – Т.2. – 321 с.
13. Боцян О. З днів московського наїзду. (Записки з вересня 1914 р.) // Нива. – Львів. – 1916. - № 1. – С.26-42.
14. Партика О. Спомини з часів російського наїзду // Календар «Просвіти» на р. 1916. – Львів, 1916. – С.144-153.
15. Галаган М. З моїх споминів (1880-1920 рр.) / Микола Галаган. – К.: Темпора, 2005. – 656 с.
16. Милуков П. Н. Воспоминания. / Павел Николаевич Милуков. – М.: Современник, 1990. – Т.2. - 446 с.
17. Дольницький І. Із минулих днів. (Спомини) // Календар «Місіонаря» на 1924 рік. – Жовква, 1923. – С.122-135.
18. Карпинський П. Наше духовенство і церков в часі російської інвазії в Теробовельському деканаті. (Спомини). // Нива. – Львів. – 1917. - № 11. – С.343-348.
19. Митрополит Евлогий (Георгиевский). Путь моей жизни: Воспоминания. – М.: Московский рабочий, 1994. – 621 с.
20. Винниченко В. Відродження нації / Володимир Винниченко. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1990. – Ч.1. – 348 с.
21. Вітовський Д. З карпатських боїв. Борба за Маківку.(Спомини) // Шляхи. – Львів. – 1916. - № 6. – С.195-196.
22. Соколович Г. Терновий Венец. Картини Талергофа, юдоль сліз, плача и смерти / Глеб Соколович. – Ужгород, 1923. – 78 с.
23. Гвоздецький А. З днів смутку і горя. (До історії переслідувань українського духовенства в часі московського наїзду) // Українське Слово. – Львів. – 1916. - № 82-83.
24. Ваврик Р. Талергоф. // Русский голос. – Львов. – 1925. - № 108-110, 115, 117.
25. Талергофский альманах. Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время Всемирной войны 1914-1917 гг. – Вып.3. Талергоф. Ч.1. – Львов: издание Талергофского Комитета,1930. – 160 с., Вып.4. Талергоф.Ч.2. - Львов: издание Талергофского Комитета,1932. – 162 с.
26. Талергофский альманах. Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время Всемирной войны 1914-1917 гг. – Вып.1. Террор в Галичине в первый период войны 1914-1915 гг. – Львов: издание Талергофского Комитета,1924. – 207 с.
27. Кузьменко А. География неблагоприятности. Политика принудительной миграции в России в годы

Первой мировой войны / Александра Кузьменко // Родина. – 2010. - № 10. – С.94-95.

28. Науменко К.Е. Украинские военные формирования Австро-Венгерской армии в Первой мировой войне (по документам архивов Украины) / К.Е.Науменко / Последняя война Российской империи: Материалы международной научной конференции 7-8 сентября 2004 года. – М.:Наука, 2006. – С.237-241.

29. Пархоменко В.А. Листопадове повстання 1918 року у Галичині в мемуарній літературі / В.А. Пархоменко // Український історичний журнал. – 2013. - № 2. – С.95-104.

V. PARKHOMENKO

PREREQUISITES FOR THE INDEPENDENCE OF EASTERN GALICIA IN 1918, THE HISTORICAL-MEMOIRS

On the basis of memoirs of contemporaries analyses the activities of Western Ukrainian politicians in the years of the First world war, which was preceded by the creation of the Ukrainian National Council and the November uprising 1918.

Key words: *the memoir literature, Galicia, the Main Ukrainian Rada, the Sich Riflemen*

В.А. ПАРХОМЕНКО

ПРЕДПОСЫЛКИ НЕЗАВИСИМОСТИ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В 1918 ГОДУ В ИСТОРИКО-МЕМУАРНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

На основании воспоминаний современников анализируется деятельность западноукраинского политика в годы Первой мировой войны, которая предшествовала созданию Украинского Национального Совета и Ноябрьского восстания 1918 г.

Ключевые слова: *мемуарная литература, Галиция, Главная Украинская Рада, Сечевые стрельцы*